

Снежана Бобић, мастер урбанизма и креирања политика
Политехнички универзитет у Милану, Италија, snezanabobic@gmail.com

Др **Мина Акхан**, ванредни професор
Политехнички универзитет у Милану, Италија, mina.akhavan@polimi.it

ТУРИСТИЧКА ЦЕНТРИФИКАЦИЈА У ГРАДОВИМА СВЕТСКЕ БАШТИНЕ НА МЕДИТЕРАНУ: ИЗАЗОВ У ПЛАНИРАЊУ РАЗВОЈА ГРАДА

Апстракт

Свет се суочава с периодом до сада незабележеног развоја туризма, и већ извесно време у појединим градовима се уочавају негативне последице. Како су се доласци међународних туриста готово удвостручили од 2000. године, неки градови нису били припремљени да се суоче с економским, социјалним и културним ефектима процеса као што је туристичка *центрификација*¹, која доводи до трансформације резиденцијалних квартова ширењем сектора услуга.

Европа је можда најтеже оптерећена овим процесима. Венеција (Италија), Дубровник (Хрватска) и Котор (Црна Гора), само су неки од градова које су посетиоци трансформисали. Међутим, оно што издваја изазове ових градова јесте вредност њиховог градитељског наслеђа уписаног на Листу Светске баштине и њихова нефлексибилна структура, што привлачи и умножава број туриста изнад њихових капацитета.

Сврха рада је да попуни празнину у тренутној академској литератури о односу визије очувања урбаног наслеђа и тренутних политика планирања развоја градова у погледу управљања проблемом великог броја туриста на местима Светске баштине на Медитерану, као и да утврди узроке проблема и покуша да пружи оквир смерница за координирани прелазак из тренутне ситуације у *одрживију* будућност кроз студију случаја.

Студија закључује да би, с обзиром на то да је развој туризма чињеница која неоспорно пружа бројне бенефите градовима с урбаним наслеђем, политика планирања развоја требало да стави фокус на овај значајан процес како на националном тако и на локалном нивоу, имајући у виду веће укључивање различитих дисциплина, одређивање свеобухватнијих циљева, одговарајућих стратегија и корака за равноправну добробит свих укључених страна.

Кључне речи: Листа Светске баштине, туризам, центрификација, медитерански градови, одрживи развој

Snežana Bobić, M.Sc. in Urban Planning and Policy Design
Politecnico di Milano, Milan, Italy, snezanabobic@gmail.com

Mina Akhavan, PhD, Associate Professor
Politecnico di Milano, Milan, Italy, mina.akhavan@polimi.it

TOURISM GENTRIFICATION OF THE MEDITERRANEAN WORLD HERITAGE CITIES: CHALLENGE IN URBAN PLANNING

Abstract

The world is facing an unprecedented period of tourism growth, and for some time now, in certain cities negative consequences are being reported. As arrivals by international tourists have nearly doubled since 2000., some urban areas have not been well-equipped to deal with economic, social, and cultural effects of this process such as tourism gentrification that leads to transformation of residential neighbourhoods by spreading the services sector.

Europe is possibly hardest hit by the stress of these processes. Venice (Italy), Dubrovnik (Croatia) and Kotor (Montenegro) are just some of the cities that have recently been transformed by visitors. However, what is making these cities' problems stand out are their urban World Heritage value and their nonflexible structure coupled with attracting numbers of tourists above their capacity.

The purpose of the study is to fill the gap in the current academic literature concerning the relationship between urban preservation visions and current urban planning policies regarding tourism management in World Heritage Sites in Mediterranean, determine the causes of the issues and try to provide the framework of guidelines for coordinated transition between the present situation and more sustainable future through the case study approach.

The study concludes that with the tourism development being a fact, that is shown to provide many benefits for heritage towns, planning policies should be putting more focus on this process of importance on both national and local level, having in view the input of various disciplines, determination of the city's principal objectives, corresponding strategies and actions for the more equal benefit of all stakeholders involved.

Keywords: overcrowding, World Heritage Sites, tourism gentrification, Mediterranean cities, sustainable strategy

Увод

Крхка равнотежа у којој опстају стари градови, а посебно они утврђени, чини се да је данас све више на тесту. Процеси попут глобализације и масовног туризма представљају велику претњу за та места, излажући их додатном притиску те обликујући њихове не баш флексибилне структуре. Тренутно су овим механизмом највише угрожени становници тих градова, као сведоци трансформације града из места за живот у тематске паркове. Као што објашњава Орбасли,² „туризам је често извор преко потребног прихода; туризам конзумира градове и локалне заједнице; туризам штети социјалним структурама“.

На квалитет живота становника директно утиче број посетилаца, што може довести до *туристичке центрафикације*. Као што Комитет Уједињених нација за одрживи туризам истиче, када се прекорачи капацитет места, животни трошкови се повећавају заједно с прекомерном гужвом, оптерећењем инфраструктуре и звучним загађењем. Ти фактори даље производе нижи животни стандард за знатан део становништва.

Једна од главних промена која је утицала и на живот у градовима и на туристичку индустрију у последњој деценији јесте прелазак на краћа и чешћа путовања, подржан ниским ценама летова и интернет платформама за изнајмљивање смештаја. У Европи, међународни доласци туриста достигли су 713 милиона у 2018. години, а главни покретач овог раста је Јужна Европа.³

С друге стране, од усвајања *Конвенције о заштити светске културне и природне баштине* 1972. године, 1.121 локалитет је уписан на Листу Светске баштине. С обзиром на њихов посебан културни, историјски, научни или други облик значаја, ови локалитети имају универзалну вредност. Стога не чуди што су многа од тих места такође познате туристичке атракције. Остваривањем прихода и подизањем свести о њиховом значају, туризам може бити носилац очувања светске баштине. Међутим, драстичан раст туризма изазвао је забринутост за еколошки и културни интегритет тих локација.⁴ Као резултат тог процеса, стари градови губе своје заједнице, кључне за задржавање духа места, док се чини да су политике очувања објектно оријентисане.⁵ Како Пендлбери и сарадници тврде,⁶ фундаменталан проблем је чињеница што у управљању местима урбаног наслеђа недостаје јасан међународно договорен скуп принципа, попут давно успостављених принципа за традиционалнине споменичко наслеђе.

Како постојећи облици планирања сваким даном све више застаревају јер се не могу носити са утицајима подручја туризма које се вртоглаво развија, у овом тренутку постаје неопходно радити на новом приступу процесу планирања, који би морао бити динамички, системски, партиципативан и континуиран како би се преусмерили деструктивни трендови. Потребно је обезбедити решења која могу заштитити и сачувати локалитете у социјалном, културном и еколошком аспекту, као и понудити пријатно искуство за туристе. Међутим, управљање Светском баштином је сложена тема,⁷ и иако има међународни оквир, на националном и локалном нивоу њен развој је врло специфичан и укључује различите дисциплине.

Пратећи кратак увод у тему истраживања, студија је спроведена како би се испитала веза између планирања развоја градова, урбаног наслеђа и развоја туризма на три

локалитета Светске баштине дуж Средоземног мора – Венецији (Италија), Дубровнику (Хрватска) и Котору (Црна Гора), који се суочавају с проблемима прекомерног оптерећења туризмом. Главни циљ овог истраживања био је идентификовати порекло проблема које туризам намеће градским функцијама, како би се поставила основа за практични оквир смерница за планирање прилагођено потребама локалне заједнице. С обзиром на празнину у истраживању у области урбаног планирања у вези с управљањем туризмом на местима која су Светска баштина на Медитерану, и пратећи поменути циљ истраживања, студија ће допринети да се одговори на следеће питање:

Који су узроци који доводе до туристичке централизације у градовима Светске баштине на источном Медитерану и који пропусти у планирању су могли довести до ове ситуације?

Преглед литературе

Студија намерава да попуни празнину у академској литератури анализом оптерећења које намеће велики број туриста градским функцијама, те везе између Унескове ознаке и националних и локалних приступа у планирању и управљању локацијама Светске баштине.

Врло често се, крећући од тога да је туризам користан за заједницу јер ствара нова радна места, доноси страни капитал и развија локално предузетништво,⁸ стиче уверење да – што је већи број туриста, то је регион успешнији. Генерално, развој туризма нуди бројне повољности за градове домаћине.⁹ Међутим, током последњих неколико година дошло је до низа протеста против туриста, као 2017. године када су становници Венеције организовали марш протестујући против неконтролисаног туризма који штети њиховом граду.¹⁰ Данас бројни градови у Европи бележе прекомеран број туриста, међутим, истраживања о туристичком оптерећењу и даље су оскудна.

Како тврде Јоанидес и сар.,¹¹ успон платформе помоћу којих свако може веома једноставно да изнајми део свог дома туристима директно је довео до прекомерног оптерећења квартова смештених унутар градских језгара. У студији о просторним обрасцима туристичких смештаја, Гутијерез и сар.¹² упоредили су просторну распрострањеност приватних смештаја за туристе у Барселони са обрасцем просторне распрострањености хотела и најпопуларнијих туристичких атракција. Студија бележи да су приватни смештаји, очигледно присутнији у централним зонама града, више просторно распршени у овим квартовима него хотелске структуре. Ово недвосмислено показује да су приватни смештајни капацитети знатно проширили зоне под притиском туризма.

Та открића отварају дискусију о другој релевантној теми која произилази из проблема градских центара под притиском великог броја туриста. Као што је дефинисао Готам,¹³ туристичка централизација односи се на трансформацију квартова, најчешће насељених становништвом средње класе, ширењем сектора услуга и уметности, забаве и рекреације, чинећи их привлачнијим за туристе. Најважнија последица тог процеса¹⁴, од бројних друштвених и економских, јесте трансформација насеља из резиденцијалних у зоне оријентисане на слободно време. Неке студије додатно наглашавају да већину поменутих проблема не узрокују туристи, већ национални и локални органи

власти, не успевајући у планирању и управљању повећаном туристичком активношћу¹⁵, док Б. Лараз и Гарсија Гомез¹⁶ истичу да кохабитација туриста и локалних становника започиње неким обликом контроле ширења туристичких смештаја, које представља притисак на понуду станова.

Друга страна проблема је углавном ширење пословања искључиво једног типа (храна, сувенири...), које потискује све друге активности.¹⁷ С обзиром на то да се све веће занимање за места културне баштине углавном одсликава у повећању броја једнодневних излета, а мање у броју ноћења, једна од фокусних тачака истраживања у планирању и туризму у градовима Светске баштине постала је подела броја ноћења и дневних посетилаца. Дневни посетиоци, углавном с крстарења, како дефинише Клајн,¹⁸ доносе тренутан прилив великог броја људи и тиме оптерећују градове с више трошкова у односу на приходе.

Конечно, раст интересовања за културни туризам такође је допринео изазову, те су до 2010. године неки научници већ идентификовали проблеме преоптерећености локација Светске баштине, учивши феномен који је данас повезан с концептом прекомерног броја туриста.¹⁹ Поред тога, истраживање Ван дер Борга и сар.²⁰ показује да су градови с великом, развијеном економијом мање подложни овим изазовима од мањих градова с историјским наслеђем.

С друге стране, подстакнут све већим делом наслеђа које је угрожено пропадањем не само узроцима старења већ променом социјалних и економских услова, као и заштитом на националном нивоу која је често непотпуна због недостатка ресурса или њихове неадекватности месту у којем се налази локалитет, Унеско је 1972. године, уз помоћ Међународног савета за споменике и локалитете (*ICOMOS*), формулисао *Конвенцију о заштити светске културне и природне баштине* с циљем развоја ефикасног система колективне заштите наслеђа *од изузетне универзалне вредности*.²¹ У ту сврху створена је Листа Светске баштине.

Међутим, један број истраживача тврди да стицање ознаке Светске баштине магнетски привлачи туристе, те да поједини градови користе ту ознаку као веома моћан облик промоције.²² Ипак, као што наводе Порија и сар.,²³ треба напоменути да се студије често позивају на потенцијалне економске користи од ознаке Светске баштине и не приказују јасне доказе о узрочно-последичној вези између ознаке и обрасца туристичких долазака. Немерљиво важније је, према Тимотију,²⁴ то што упис на Листу Светске баштине и национално ангажовање које захтева тај програм, омогућавају одржавање, заштиту и очување локалитета. Међутим, у циљу умањења елемената који могу негативно утицати на очување локалитета, као што су оптерећење саобраћајем и туристичком активношћу, почев од 2005. године, поступак номинације захтева подношење менаџмент плана. У том плану се претпоставља да је ознака Светске баштине уско повезана с приметним растом броја посетилаца, те у складу с тим процеси очувања локације морају бити пажљиво планирани.

Конечно, како је нагласио Русо,²⁵ да бисмо ушли у траг примарном узроку неодрживости, морамо се запитати: да ли је туризам тај који оштећује остале урбане функције или су слаба средства планирања та која производе неуједначен развој туризма?

Одабир студија случаја и методологија

Данас је медитерански регион водећа светска туристичка дестинација с више од 300 милиона долазака међународних туриста, што представља 30% од укупног броја светских туриста.²⁶ Према *Извештају о статусу квалитета Медитерана* за 2017. годину, туризам је главни покретач медитеранских економија, пружајући сразмеран проценат запослења (11,5% укупне запослености у 2014) и економског раста (11,3% регионалног БДП-а у 2014). Међутим, такође се наводи да обални туризам покреће многе изазове повезане с неконтролисаним људским деловањем.

С тим у вези, избор случајева за студију заснован је на примарном циљу – проучавању проблема планирања у старим медитеранским градовима. Као прво, три одабрана случаја, због своје изузетне универзалне вредности, деле критеријум уписа на Листу Светске баштине: *Природно и културно-историјско подручје Котора и Стари град Дубровник* 1979. године, док *Венеција и Венецијанска лагуна* 1987. Друго, град мора имати проблема с развојем туризма присутних у литератури. Иако постоје бројне студије о различитим изазовима везаним за туризам с којима се суочава Венеција,²⁷ студије о Дубровнику²⁸ и Котору²⁹ су ретке. Ипак, представљене проблеме не смемо занемарити.³⁰ Трећи критеријум је присуство додатног оглашавања у туризму, позивајући се на листу градова које објављује часопис *Cruise Critic*,³¹ као најпопуларније дестинације на Медитерану, будући да су једнодневне посете у литератури означене као један од најзначајнијих повода туристичке центрификације.

Према наведеним критеријумима, три града су изабрана за даље проучавање. Сваки случај представља јединствен пример, с обзиром на различиту величину (*Еуростат*):

- Венеција (Италија), с популацијом од 261 321 становника и 5.035.000 долазака туриста (Општина Венеција) у 2017. години (1900%);
- Дубровник (Хрватска), са 42 615 становника и 1.174.800 долазака туриста (Хрватска туристичка заједница) у 2017. години (2700%);
- Котор (Црна Гора), са 22 601 становника и 112.789 долазака туриста (*Монстат*) у 2017. години (500%).

Подаци су прикупљени кроз преглед службених статистичких података и архивским истраживањима званичних веб-презентација локалних органа управљања, како би се разумео и сагледао феномен у различитим аспектима. На основу прегледане литературе користе се два критеријума:

Као основа ове анализе, следи се оквир за анализу оптерећења туризмом препоручен од Светског савета за путовања и туризам,³² користећи базе података и друге сличне изворе. Градови се према датим критеријумима могу класификовати у пет категорија, где је последња категорија репер за највећи ризик.

Кроз призму тачака *Оперативних смерница* које је објавио Унеско,³³ дат је преглед садржаја менаџмент планова локалитета, с посебним освртом на елементе система

Слика 1. Венеција, мапа историјског језгра града и подручја главних туристичких интеракција (према: TripAdvisor, <https://www.tripadvisor.rs/>), са резултатима анализе оптерећења туризмом

планирања и контроле. Услед потребе примене система праћења управљањем локалитетима Светске баштине, у овом документу се сугерише, између осталог, (1) процена рањивости локалитета на социјалне, економске и еколошке промене, те (2) циклус планирања, примене, праћења и процене деловања.

Анализа студија случаја и резултати

Студија случаја 1: Венеција (Италија)

Следећи оквир за анализу оптерећења туризмом, Венеција се може сврстати у категорију високо угрожених градова (слика 1), са 7 од 9 фактора који је сврставају у категорију највећег ризика од преоптерећења. Да би се испитао високи ризик од отуђења локалног становништва, коришћени су додатни параметри, попут стопе опадања броја становника у језгру града. Такође је посматран раст броја долазака с крстарења. Број дневних посетилаца с крстарења прошао је кроз период брзог раста и умножио се пет пута током последњих 20 година. Смањење броја становника у центру града је драстично и константно од почетка деведесетих година 20. века. Што се тиче приватног смештаја, као ризика за становнике и инфраструктуру, подаци прикупљени са интернет платформе Инсајд Ербиенби [<http://insideairbnb.com/>], од новембра 2019. године у Венецији показују 8.469 огласа, што је запањујуће у поређењу са бројем домаћинстава који износи 12.048. С обзиром на капацитет овог истраживања, резултати студије су ограничени на представљене налазе. У циљу дубљег истраживања ризика од отуђења становника, потребно је урадити и детаљно мапирање садржаја који су заменили друге функције у Старом граду. Међутим, велика гужва није једини разлог угрожености Венеције. Разорне поплаве још средином шездесетих привукле су светску пажњу на еколошку угроженост.³⁴ С друге стране, бродови који плове каналом Ђудека, у непосредној близини историјског града, угрожавају његов опстанак, што указује да су свеобухватно планирање и сарадња потребни и да би се истражило могуће пресељење бродских терминала и развој нових начина приступа граду.³⁵

Читајући *Менаџмент план за Венецију и њену лагуну 2012–2018*,³⁶ који је донело Министарство националног наслеђа, културе и туризма Италије, забележена је врло јасна, лако читљива структура, где су описани локалитет Светске баштине, заинтересоване стране, методологија плана, визија, акциони планови и систем праћења. Визија Венеције и њене лагуне дата је кроз четири јасно дефинисана сценарија, који описују жељену слику града као реперну тачку за потом дефинисане пројекте. Као пример, један од поменутих сценарија, *ажурирање вредности*, дефинише одржавање дохотка становништва и промену фокуса с максимизирања прихода од туризма. Идеја се спроводи кроз план привлачења нових активности у историјски град, под условом да су такве функције компатибилне с потребом обнављања градитељског наслеђа. На крају, пратећи процену рањивости локалитета ваља поменути врло јасну формулацију комплементарних пројеката *Акционог плана: заштита и унапређење руралне архитектуре*. Активност за постизање овог циља представља анализу пејзажа како би се предложиле смернице за рестаурацију и унапређење руралне архитектуре, историјских мелиорационих структура и индустријске археологије, побољшање приступачности туризму и примена иновација у пољопривреди. Мерна јединица за постизање овог циља представља број рестаурација постојећег градитељског наслеђа и затим број посетилаца.

Међутим, иако је изабрано као једна од девет тема које чине основу *Плана*, присуство великих бродова у лагуни није пропраћено дефиницијом пројекта у *Акционом плану*. Генерално, имајући у виду проблем преоптерећења града потврђен спроведеном анализом, и упоређујући га с врло јасним и структурираним планом, може се закључити да се препреке јављају у даљим фазама примене документа. С друге стране, није сасвим јасно зашто недостаје даља обрада теме крузера који угрожавају опстанак лагуне, што је очигледно једно од највећих питања у граду.

Студија случаја 2: Дубровник (Хрватска)

Према анализи оптерећења туризмом, може се сматрати да је Дубровник под врло високим ризиком од преоптерећења, с обзиром на 7 од 9 параметара високо изнад горње границе ризика (слика 2). Због посебно високих параметара густине и интензитета тури-

Слика 2. Дубровник, мапа историјског језгра града и подручја главних туристичких интеракција (према: TripAdvisor, <https://www.tripadvisor.rs/>), са резултатима анализе оптерећења туризмом

зма, посматран је и раст долазака посетилаца с крстарења. Број дневних посетилаца за 2018. тако расте за додатних 50% на број евидентираних долазака у том периоду. Међутим, ако се узме у обзир раст, од 2011. године бројеви посетилаца са крузера су углавном константни.

Конечно, раширеност приватног смештаја могла би бити значајан фактор у распрострањености туриста и утицати на понуду станова у Старом граду. У циљу истраживања ризика од отуђења локалног становништва, потребно је такође извршити детаљно мапирање садржаја који су заменили друге функције у Старом граду. Међутим, у оквиру овог истраживања нису пронађени званични подаци. С обзиром на велику густину туризма, требало би анализирати и оптерећење саобраћаја.

Завод за обнову Дубровника покренуо је поступак јавне набавке за припрему менаџмент плана, но како он још није припремљен, једини доступни документ који се овог плана тиче, представља прва фаза *Стратегије развоја туризма*, односно у оквиру ње *Одредбе у Крузинг-туризму*,³⁷ која анализира туризам у Дубровнику и даје стратегију у складу с менаџмент планом. Стратегији још недостаје акциони план. Може се приметити да се можда превелики нагласак у документу даје глобалним трендовима у туризму, у смислу врло темељног прегледа који не доприноси конкретно развоју *Стратегије*.

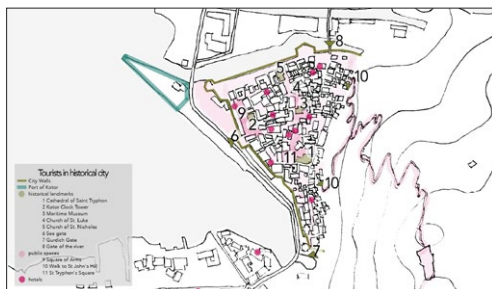
С друге стране, у вези са делом стратешког планирања у овом документу, посебна пажња је усмерена на посетиоце с крстарења и стога је занимљиво приметити најзначајније препоруке, које су генерално у складу с литературом приказаном у овој студији, као нпр. утврђивање максималног одрживог дневног пријема посетилаца с крстарења који се процењује на 7 000 људи.

Што се тиче циљева *Стратегије* и процене рањивости локалитета, такође ваља обратити пажњу на тачке које би могле довести до акционог плана који обећава, ако се доврше, као што су: *улагање у побољшање постојеће и развој нове саобраћајне инфраструктуре и оптималну организацију с посебним нагласком на бољу путну, ваздушну и поморску повезаност*.

Уопште, представљена стратегија дефинисала је опширну базу знања и визије у погледу политика које се односе на планирање и развој града у погледу туризма. Неке забележене тачке следе прегледану литературу, у смислу циљева везаних за дневне посетиоце и праћене су јасним смерницама. Међутим, да би се свеобухватно приступило питањима развоја и да би се предузеле одговарајуће акције, потребан је општи план.

Студија случаја 3: Котор (Црна Гора)

³⁷Следећи оквир за анализу оптерећења туризмом Котор, може се сврстати у категорију високо угрожених градова (слика 3), с обзиром на 6 од 9 показатеља у горњем квинтилу. Међутим, фактори који утичу на отуђење локалног становништва још нису претећи. За истраживање наизглед ниског ризика од отуђења локалног становништва коришћена су два додатна параметра: годишња стопа раста просечне цене квадратног метра стана у Старом граду Котору и стопа опадања броја становника у центру града. Због недостатка доступних података о доласцима дневних посетилаца, посматран је и раст броја туриста с

Слика 3. Котор, мапа историјског језгра града и подручја главних туристичких интеракција (према: TripAdvisor, <https://www.tripadvisor.rs/>), са резултатима анализе оптерећења туризмом

крстарења. Међутим, с обзиром на недостатак података за претходне интервале, тешко је донети закључке. Занимљиво је приметити да је број дневних посетилаца с крузера за 2017. годину 4,8 пута већи од броја ноћења у истом периоду. То густину и интензитет туризма у Котору ставља изнад највишег подеока на лествици показатеља оптерећености туризмом.

С обзиром на то да је приватан смештај важан фактор у пејзажу просторне заступљености туризма, у даљем изучавању, само детаљном анализом врста смештаја, укључујући хотеле, легално и нелегално изнајмљивање, могу се утврдити ризици по становнике и инфраструктуру. У циљу истраживања ризика од отуђења локалног становништва, потребно је такође извршити детаљно мапирање садржаја који су заменили друге функције у Старом граду. Међутим, с обзиром на обим овог истраживања, резултати студије су ограничени на представљене налазе. Још један важан параметар за будућу анализу могло би да буде и загушење саобраћаја, с обзиром на прикупљене информације о вези са сезонским доласцима туриста и количином дневних посетилаца, као факторима који највише утичу на ризик од преоптерећења у Котору.

Менаџмент план природног и културно-историјског подручја Котора³⁸ донело је Министарство Културе Црне Горе 2011. године. Главни циљ плана, како је наведено, јесте успостављање равнотеже очувања и развоја подручја на принципу одрживог развоја. Међутим, обимно мањи део плана говори о мерама, смерницама и примени плана, док је у фокусу преглед тренутне ситуације.

Ако се анализирају елементи који представљају систем планирања и контроле, резултати су следећи. Према плану, визија, која је за подручје Котора формирана за наредних 15 година, може се постићи остварењем веома општих циљева, као нпр. *обезбеђивање ефикасне примене закона и планске документације, у циљу очувања културног и природног наслеђа од прекомерне и неконтролисане урбанизације*. С обзиром на преглед литературе и препоруке Унеска, радећи на побољшању *Плана*, ово се може посматрати као врло добра основа за процес планирања и управљања, што би требало даље стратешки дефинисати.

Конечно, у вези са специфичним питањима рањивости и планирања за развој туризма у менаџмент плану, занимљиво је издвојити нека запажања, која не иду ка дефинисаним смерницама: *изостављен је значајан рецептивни потенцијал који би се могао оспособити*

адаптацијом старих камених кућа у насељима дуж разуђене обале, а који би обезбеђивао посебан квалитет у смислу промовисања етносоцијалних вредности простора.

Све у свему, може се закључити да се *План* чини веома уопштеним у процени ситуације и сходно томе у планирању и контроли спровођења. Документ у целини представља врло детаљан опис подручја, међутим, без продубљивања одређених питања која захтевају деловање, а самим тим и без јасне визије конкретних циљева.

Дискусија и закључак

Према спроведеном истраживању, показало се да је сектор туризма од великог националног значаја у све три студије случаја, доприносећи са 21,6%, 19,6% и 13% БДП-а у Црној Гори, Хрватској и Италији и потврђујући тако да је туризам један од главних покретача медитеранских економија, пружајући могућност за стално запошљавање и економски раст на националном нивоу. С друге стране, како студије случаја показују на локалном нивоу, запажене су значајне негативне последице. Сезоналност долазака и однос посетилаца према броју становника проузрокују нелагодност за живот локалних становника. Показало се и да ови процеси воде ка другим, озбиљнијим, као што је отуђење локалног становништва. Штавише, улога локалне заједнице и њене економске користи често се превиде.

Стога се о импликацијама планирања и развоја туризма може говорити на два нивоа: националном и локалном. Добра сарадња између ових нивоа представља кључну ствар, јер ефикасан приступ може да се спроведе једино свеобухватно, кроз обе иницијативе. Како је туризам ствар од националног значаја, улога владе је да покрене иницијативу планирања, обухватајући различите дисциплине *одозго*. Потреба за овом врстом интервенције најбоље се уочава у делу студија случаја који се бави плановима за очување наслеђа, које је испреплетано с туристичким активностима а које затим утичу на целокупан развој града. Приступ *одоздо*, с локалног нивоа, ефикасно је користити фокусирајући се на друштвену компоненту одрживости туризма и користити га за укључивање локалне заједнице у туристичке активности. Иницијативе кроз друштвене медије могле би имати већи утицај на савремене туристе од било којег маркетиншког приступа у традиционалном смислу, као и учење о граду из локалне перспективе кроз шетње по мање посећеним зонама, што би могло имати важан утицај на одрживост туризма.

Ово истраживање је спроведено како би се испитао однос између развоја градова Светске баштине и развоја туризма дуж Средоземног мора. Једна од главних промена која је утицала на градски живот и на туристичку индустрију у последњој деценији јесте прелазак на краћа и чешћа путовања. Доношењем прихода и подизањем свести о њиховом значају, туризам може бити водећа сила за очување светске баштине. Међутим, неконтролисани раст туризма покренуо је бројна питања еколошког и културног интегритета ових локација и довео до преиспитивања развоја туризма у појединим градовима. Преглед литературе представља широко поље испреплетених тема, прикупљајући различите ставове о односу наслеђа и туризма и тренутним утицајима туризма на урбани развој. Као заједнички именитељ, показало се истицање важности прихватања, усмеравања и планирања туризма у циљу развоја града, а не његове забране; затим укључивање локал-

---

не заједнице у активности повезане с туризмом и стварање равноправне економских користи за све укључене стране. Три импликације се такође подударају са три подручја од интереса за одрживи развој, еколошки, економски и социјални. Емпиријска студија фокусирана је на сложеност планирања у погледу развоја туризма у старим медитеранским градовима, посебно на разумевање проблема преоптерећености туризмом и његових размера као примарног повода туристичке централизације, као и разумевање улоге менаџмент планова у тренутним изазовима и могућностима за напредак.

Што се тиче Котора, све већа популарност града као дестинације за крстарења позитивно и негативно утиче на развој локалне заједнице, а фактори који утичу на отуђење становника још нису претећи. Ипак, менаџмент план би се могао сматрати превише уопштеним у процени ситуације, а самим тим и у погледу планирања. Рад предлаже критичко преиспитивање и подржава боље разумевање фактора контекста за јачање приступа управљања. У општем контексту туризма, може се сматрати да је Дубровник под високим ризиком од преоптерећења. Недостатак плана управљања довео је до тога да одлуке о развоју туризма остају без јасних смерница, што се јасно одражава у показатељима који су далеко изнад референтне вредности, док поједини параметри показују јасан ниво контроле. Да би се свеобухватно приступило изазову, свакако је преко потребан општи план. Ситуација у Венецији јасно показује врло висок ризик од преоптерећења, с тим да се број дневних посетилаца пет пута повећао током последњих 20 година, а рапидно опадање броја становника у центру града је стална појава. Имајући у виду размере проблема преоптерећења које су откривене и упоређујући их с врло јасним и структурираним планом, може се само закључити да се проблеми јављају у даљим фазама примене овог документа.

Да би се стекао увид у дубље разумевање односа између политика градског планирања и развоја туризма у медитеранским градовима с Листе Светске баштине, даље истраживање требало би детаљно да се позабави импликацијама менаџмент планова и других планских докумената. С друге стране, потребно је спровести свеобухватну студију о питањима туристичке централизације у сврху разумевања специфичних проблема и питања са којима би плански документи требало да се суоче. Коначно, да би се извео свеобухватан преглед односа планирања градова и развоја туризма у контексту Светске баштине и извукли драгоцене закључци у вези с одрживим праксама, потребно је спровести више студија случаја.

Напомене

- 1 *Центрификација* (енгл. *gentrification*, према *gentry* – *ниже племство*; тачније урбана централизација) јесте процес у којем се старе зграде или читави делови града, најчешће радничка насеља, претварају у скупе зграде за добростојеће припаднике средње класе, који се досељавају потискујући становништво које себи не може да приушти повећање дажбина и трошкова живота (према: 'Центрификација', *Википедија* : слободна енциклопедија [интернет], доступно на <https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%8F%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%84%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0>).
- 2 Orbasli, A. *Tourists in Historic Towns* : Urban Conservation and Heritage Management, E & FN Spon : Taylor & Francis, New York : London, 2000.

- 3 *International Tourist Arrivals Reach 1.4 billion Two Years Ahead of Forecasts*, UNWTO, 2019 [internet], available through <https://www.unwto.org/global/press-release/2019-01-21/international-tourist-arrivals-reach-14-billion-two-years-ahead-forecasts> [15. 1. 2021]
- 4 Drost, A. Developing Sustainable Tourism for World Heritage Sites, *Annals of Tourism Research*, 1996, 23(2), 479–492.
- 5 Nasser, N. Planning for Urban Heritage Places : Reconciling Conservation, Tourism, and Sustainable Development, *Journal of Planning Literature*, 2003, 17(4), 467–479.
- 6 Pendlebury, J., Short, M. & While, A. Urban World Heritage Sites and the Problem of Authenticity, *Cities*, 2009, 26(6), 349–358.
- 7 Maksić, M., Dobričić, M. & Trkulja, S. Institutional limitations in the management of UNESCO cultural heritage in Serbia : The case of Gamzigrad-Romuliana archaeological site, *Land Use Policy*, 2018, vol. 78, 195–206.
- 8 Egresi, I. 'Tourists Go Home!' – Tourism Overcrowding And 'Tourismophobia' In European Cities : (Can Tourists and Residents Still Co-Habituate In The City?), in: *[CO]HABITATION TACTICS : Imagining future spaces in architecture, city and landscape* : CONFERENCE PROCEEDINGS, TAW2018 International Scientific Conference from 20th to 23rd September 2018 / POLIS University, Tirana, Albania, 2018, 701–714.
- 9 *Ibid.*
- 10 Coldwell, W. First Venice and Barcelona : Now anti-tourism marches spread across Europe, *The Guardian*, 2017, 10 Aug [internet], available through <https://www.theguardian.com/travel/2017/aug/10/anti-tourism-marches-spread-across-europe-venice-barcelona> [15. 1. 2021]
- 11 Ioannides, D., Röslmaier, M. & Van der See, E. Airbnb as an instigator of 'tourism bubble' expansion in Utrecht's Lombok neighbourhood, *Tourism Geographies*, 2018, 21(5), 822–840.
- 12 Gutierrez, J., Garcia-Palomares, J., Romanillos, G. & Henar Salas-Olmedo, M. The eruption of Airbnb in tourist cities : Comparing spatial patterns of hotels and peer-to-peer accommodation in Barcelona, *Tourism Management*, 2017, vol. 62, 278–291.
- 13 Gotham, K. Tourism gentrification : The case of New Orleans' Vieux Carre (French Quarter). *Urban Studies*, vol. 42, 1099–1121.
- 14 Nofre, J. et al., Tourism, nightlife and planning : Challenges and opportunities for community livability in Barceloneta, *Tourism Geographies*, 2017, 20(3), 377–396.
- 15 Coldwell, *op.cit.*
- 16 Larraza, B. & García-Gómez, E. Depopulation of Toledo's historical centre in Spain? Challenge for local politics in world heritage cities, *Cities*, 2020, vol. 105, Article 102841.
- 17 Loda, M., Bonati, S. & Puttilli, M.. History to eat. The foodification of the historic centre of Florence, *Cities*, 2020, vol. 103, Article 102746.
- 18 Klein, R. A. Responsible Cruise Tourism : Issues of Cruise Tourism and Sustainability, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 2011, 18(1), 107–116.
- 19 Postma, A. & Schmuecker, D. Understanding and overcoming negative impacts of tourism in city destinations : conceptual model and strategic framework, *Journal of Tourism Futures*, 2017, 3(2), 144–156; Seraphin, H., Sheeran, P. & Pilato, M. Over-tourism and the fall of Venice as a destination, *Journal of Destination Marketing & Management*, 2018, vol. 9, 374–376.
- 20 Van der Borg, J., Costa, P. & Gotti, G. Tourism in European Heritage Cities, *Annals of Tourism Research*, 1996, 23(2), 306–321.
- 21 *Convention Concerning the Protection of The World Cultural and Natural Heritage*, UNESCO, Paris, 1972 [internet], available through <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> [15. 12. 2020]
- 22 Shackley, M. *Visitor Management : Case Studies from World Heritage Sites*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2000.

-
- 23 Poria, Y., Reichel, A. & Cohen, R. World Heritage Site—Is It an Effective Brand Name? A Case Study of a Religious Heritage Site, *Journal of Travel Research*, 2011, 50(5), 482–495.
- 24 Timothy, D. J. *Cultural Heritage and Tourism* : An Introduction, Channel View Publications, Bristol, 2011.
- 25 Russo, A. P. The 'Vicious Circle' Of Tourism Development In Heritage Cities, *Annals of Tourism Research*, 200229(1), 165–182.
- 26 *2017 Mediterranean Quality Status Report*, United Nations Environment Programme, Mediterranean Action Plan Barcelona Convention, 2017 [internet], available through https://www.medqsr.org/sites/default/files/inline-files/2017MedQSR_Online_0.pdf [15. 1. 2021]
- 27 Russo, *ibid.*; Pesce, M. et al., Selecting sustainable alternatives for cruise ships in Venice using multicriteria decision analysis, *Science of the Total Environment*, 2018, vol. 642, 668–678; Seraphin, Sheeran & Pilato, *ibid.*; Milano, C. *Overtourism y Turismofobia* : Tendencias globales y contextos locales, The Ostelea School of Tourism and Hospitality, Barcelona; *Harboring Tourism* : Cruise Ships in Historic Port Communities, Report of an International Symposium held in Charleston, South Carolina, USA February 6–8, 2013, World Monuments Fund, 2013.
- 28 Carić, H. & Mackelworth, P. Cruise tourism environmental impacts : The perspective from the Adriatic Sea, *Ocean & Coastal Management*, 2014, vol. 102, 350–363; Marušić, Z., Sever, I. & Ivandić, N. Mediterranean Cruise Itineraries and the Position of Dubrovnik, in: Papathanassis, A., Lukovic, T. & Vogel, M. (eds), *Cruise Tourism and Society*, Springer, Berlin, 2012.
- 29 Nikčević, J. Strengthening the role of local government to ensure sustainable development of the cruise sector : The case of Kotor, *Marine Policy*, 2019, vol. 109,
- 30 *Decisions Adopted by The World Heritage Committee at Its 38th Session*, UNESCO, Doha, 2014 [internet], available through <https://whc.unesco.org/archive/2014/whc14-38com-16en.pdf> [25. 12. 2020]
- 31 Top-Rated Eastern Mediterranean Destinations, *Cruise Critic*, 2019 [internet], available through <https://www.cruisecritic.com/memberreviews/destination-awards/Eastern-Mediterranean/> [15. 12. 2020]
- 32 *Coping with Success* : Managing Overcrowding In Tourism Destinations, McKinsey & Company : World Travel & Tourism Council, 2017.
- 33 *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO, Paris, 2005 [internet], available through <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> [15. 12. 2020]
- 34 Seraphin, Sheeran & Pilato, *ibid.*
- 35 *Harboring Tourism* : Cruise Ships in Historic Port Communities, Report of an International Symposium held in Charleston, South Carolina, USA February 6–8, 2013, World Monuments Fund, 2013.
- 36 *Venice And Its Lagoon Unesco World Heritage Site : The Management Plan 2012–2018*, Ministry of National Heritage and Culture and Tourism, Venice, 2011 [internet] available through http://www.veniceandlagoon.net/web/wp-content/uploads/2014/12/MP_volume_low_eng.pdf [15. 12. 2020]
- 37 *Strategija razvoja turizma i odredbe u krizing-turizmu na području grada Dubrovnika* (I. faza), Grad Dubrovnik : Sveučilište u Dubrovniku : Odjel za ekonomiju i poslovnu ekonomiju, Dubrovnik, 2017. [internet], dostupno na https://www.dubrovnik.hr/uploads/20180709/Strategija_razvoja_turizma_i_odredbe_u_krizing_turizmu_na_podru%C4%8Dju_grada_Dubrovnika_%5BI._faza%5D_2017_-_finalna_verzija.pdf [15. 12. 2020]
- 38 *Menadžment plan prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora*, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2011. [internet], dostupno na <http://mne-mpa.org/wp-content/uploads/2015/09/Kotorsko-risanski-zaliv-2.pdf> [15. 12. 2020]
-